

إعلام الساجد بأحكام المساجد:

کتابی در احکام و فضیلت‌های مسجدالحرام، مسجدالنبی، بیت المقدس و دیگر مساجد، نوشته محمد بن بهادر زُرکشی (م. ۷۹۴ق.)

این کتاب شامل احکام فقهی ویژه مسجدالحرام، مسجدالنبی، بیت المقدس و دیگر مساجد و از نخستین کتاب‌هایی است که به گونه مستقل بدین موضوع پرداخته‌اند. *اعلام الساجد* از منابع مهم فقه شافعی در احکام ویژه مساجد است که افزون بر احکام، به تاریخ و خلاصه‌ای از وضعیت مساجد سه‌گانه اشاره می‌کند.

ابوعبدالله بدرالدین، محمد بن بهادر زُرکشی از دانشوران شافعی به سال ۷۴۵ق. در قاهره زاده شد. او را به دلیل حفظ کتاب *المنهاج فی الفروع* امام نووی، منہاجی خوانده‌اند. در کودکی نزد پدرش صنعت زُرکشی (زربافی) را آموخت^۱ و گویا به همین سبب، وی را زُرکشی گفته‌اند. او از استادان مصری همچون جمال الدین اسنوی، سراج الدین بُلغینی و حافظ مُغلطای بهره برد. سپس به حَلَب و دمشق سفر کرد و از استادان نام‌آور آن دیارها نیز بهره برد. دروس فقه و اصول را از شهاب الدین أذرعی در حلب فراگرفت و

۱. معجم المطبوعات العربیة، ج ۱، ص ۹۶۸.

برای تسلط هر چه بیشتر بر دانش حدیث، به حلقه درس ابن کثیر در دمشق پیوست. سپس به قاهره بازگشت و در جست‌وجوی دانش‌های گوناگون کوشید تا به مقام استادی رسید و به تدریس فقه شافعی و افتاء پرداخت. همچنین ریاست خانقاه کریم الدین را در قرافه صغرا بر عهده داشت.^۲

بیش از ۳۰ عنوان تألیف در دانش‌های گوناگون چون فقه، اصول، فروع و قرآن از وی بر جای مانده است.^۳ آن چه در این میان شهرت یافته و به مؤلفش نیز شهرت بخشیده، کتاب *ارزشمند البرهان فی علوم القرآن* در حوزه دانش‌های قرآنی است که بیشتر کتاب‌های قرآنی به آن استناد کرده و از آن بهره برده‌اند. سیوطی (م. ۹۱۱ق.) کتاب *الاتقان فی علوم القرآن* را بر مبنای همین اثر نگاشته است.^۴ زُرکشی به سال ۷۹۴ق. در مصر درگذشت.

او در نگارش *اعلام الساجد* از منابع گسترده فقهی، لغوی، حدیثی و تاریخی بهره برده که از آن جمله‌اند: *اخبار مکه* ازرقی (برای نمونه: ص ۴۶، ۵۲، ۵۷، ۶۷)، *اخبار مکه* فاکهی (برای نمونه: ص ۵۲)، *صحیح مسلم* (برای نمونه:

۲. *شذرات الذهب*، ج ۸، ص ۵۷۲-۵۷۳؛ معجم المؤلفین، ج ۹، ص ۱۲۱.

۳. *البرهان*، ص ۵-۱۲، «مقدمه محقق»؛ *هدیة العارفين*، ج ۲، ص ۱۷۴-۱۷۵؛ *الاعلام*، ج ۶، ص ۶۰-۶۱.

۴. *الاتقان*، ج ۱، ص ۲۷.

اختصاص داده و در آغاز به بنای کعبه پیش از هبوط آدم و سپس ساخت و سازهای آن همچون بنای ابن زبیر و ویرانی و بازسازی آن به دست عبدالملک بن مروان اشاره دارد. (ص ۴۳-۵۰) گفتار درباره نخستین کسی که بر کعبه پرده پوشاند (ص ۵۱-۵۳)، گسترش مسجد الحرام (ص ۵۷-۵۸)، و بیان مراد از این مسجد (ص ۵۹-۶۱) بخش‌های آغازین این باب را بر ساخته‌اند.

او به بیان حدود حرم (ص ۶۳-۶۵) و فلسفه آن‌ها (ص ۶۵) پرداخته و ابیاتی در این زمینه آورده (ص ۶۴) و درباره اسامی و حدود مکان‌هایی چون منا (ص ۶۷)، مُزْدَلَفَه (ص ۷۱) و عرفات (ص ۷۲-۷۳) قلم زده است. همچنین به منطقه‌ای گسترده‌تر از مکه نظر کرده و به بیان حجاز (ص ۷۴-۷۵) و جزیره العرب (ص ۷۶-۷۷) و اسامی، حدود و وجه نام‌گذاری آن‌ها اشاره و نام‌های مکه را در ۳۰ عنوان یاد کرده است. (ص ۷۸-۸۳)

زرکشی پس از دادن آگاهی‌های تاریخی، به بیان احکام و ویژگی‌های مسجد الحرام پرداخته است. شماره‌گذاری احکام از ویژگی‌های این کتاب به شمار می‌رود. او احکام این باب را در ۱۲۵ بند یاد کرده است که برخی از آن‌ها گم شده‌اند و در کتاب موجود نیستند. (برای نمونه: ص ۲۱۹) او افزون بر بیان احکام فقه شافعی (برای نمونه: ص ۶۷،

ص ۶۷، ۱۸۲)، صحیح بخاری (برای نمونه: ص ۵۴) و مناسک نسوی (برای نمونه: ص ۱۱۹). آثار تاریخی و فقهی بعد نیز به این کتاب استناد کرده‌اند که از آن جمله‌اند: نسیم الریاض علی شفاء القاضی عیاض نوشته علامه شهاب، الجامع اللطیف از ابن ظهیره، اتحاف الاخصاء بفضائل المسجد الاقصی اثر سیوطی. (مقدمه محقق، ص ۵)

زرکشی حدیث‌های کتابش را گاه بدون سلسله اسناد راویان و گاه با ذکر دقیق آن‌ها آورده است. (برای نمونه: ص ۴۳، ۱۱۷) گاهی نیز پس از آوردن روایت، راوی آن را جرح و تعدیل کرده است. (برای نمونه: ص ۴۴) وی کتاب را در چهار باب و یک مقدمه سامان داده است. در مقدمه کتاب، به بررسی معنای لغوی و شرعی مسجد پرداخته و سپس به سخنان و اختلاف‌ها درباره نخستین مسجد ساخته شده در زمین اشاره کرده است. فضیلت ساختن مسجد و آیات و روایت‌ها در این باره، از دیگر مطالب این مقدمه است. (ص ۳۶-۳۹)

چنان‌که از نام کتاب پیدا است، زرکشی این کتاب را در بیان احکام فقهی مساجد نگاشته است. وی پیش از بیان احکام و ویژگی‌های مساجد سه گانه، به پیشینه تاریخی مکان‌های مسجد الحرام و مسجد النبی نیز اشاره کرده و گاه آگاهی‌های گسترده به دست داده است. او باب نخست کتاب را به مسجد الحرام

۸۵) که کتاب بر پایه آن نگاشته شده، به باورهای دیگر مذاهب همچون حنفی (برای نمونه: ص ۸۵، ۱۴۴)، حنبلی (برای نمونه: ص ۸۵) و مالکی (برای نمونه: ص ۹۳، ۱۷۹) اشاره کرده است.

زرکشی پس از بیان حکم در یک بند، گاه فروعی را در شرح و تفصیل آن آورده و گاهی نیز برداشت‌های شخصی خود را که پیش از وی یاد نشده، با عنوان «فروع نقل نشده» بیان کرده است. (برای نمونه: ص ۸۶) آغاز کردن برخی از احکام با پرسش، از شیوه‌های او در بیان احکام است. (برای نمونه: ص ۸۹، ۱۰۲) برخی از احکام فقهی این باب بدین قرارند: تقدم امام بر مأموم در کعبه (ص ۸۶)، نماز درون کعبه و بر سقف آن (ص ۹۶-۹۷)، وضو و غسل با آب زمزم و باورهای فقهی درباره آن (ص ۱۳۵-۱۳۷)، قطع درخت حرم (ص ۱۵۵)، و صید در آن. (ص ۱۵۴)

نویسنده افزون بر احکام فقهی مسجدالحرام، به ویژگی‌ها و فضیلت‌ها و آداب زیارت آن در بندهایی جداگانه پرداخته؛ همچون: دعا کردن هنگام دیدن کعبه (ص ۱۰۹)، وارد شدن به مسجدالحرام با خضوع و خشوع، و فضیلت نماز در این مسجد. (ص ۱۱۲-۱۱۳)

باب دوم کتاب درباره مسجدالنبی است که

همچون باب نخست، در آغاز به تاریخ مدینه و مسجدالنبی پرداخته است. نویسنده این باب را با ساخت و سازهای مسجدالنبی آغاز می‌کند (ص ۲۲۳-۲۲۵) و سپس حدود حرم مدینه (ص ۲۲۶-۲۲۹) و نام‌های این شهر را می‌آورد. (ص ۲۳۲-۲۳۶)

وی احکام، ویژگی‌ها و فضیلت‌های مسجدالنبی را در ۴۰ بند یاد کرده که برخی از آن‌ها بدین قرارند: حرمت صید (ص ۲۴۳-۲۴۵)، خاک و سنگ حرم مدینه (ص ۲۴۵)، استحباب روزه و صدقه در مدینه، نذر نماز گزاردن در مسجدالنبی (ص ۲۶۹) و فضیلت نماز در آن مسجد. (ص ۲۴۶)

باب سوم کتاب به تاریخ، احکام و فضیلت‌های مسجدالاقصی اختصاص دارد. نویسنده در این باب، نام‌های مسجدالاقصی و آیات و روایت‌های فضیلت این مسجد را یاد کرده و سپس به احکام مسجدالاقصی در ۲۰ بند پرداخته است که از آن جمله‌اند: فضیلت نماز و مقدار فضیلت آن (ص ۲۸۷)، استحباب ختم قرآن در مسجدالاقصی (ص ۲۸۸) و استحباب احرام برای حج و عمره از این مسجد. (ص ۲۸۹)

باب چهارم کتاب در بیان احکام همه مساجد به گونه مطلق است که در ۱۳۷ بند تنظیم شده است. برخی از احکام این باب عبارتند از: جواز خوابیدن در مساجد

الزركلى (م. ۱۳۹۶ق.)، بيروت، دار العلم للملايين، ۱۹۹۷م؛ البرهان فى علوم القرآن: الزركشى (م. ۷۹۴ق.)، به كوشش محمد ابوالفضل، قاهره، احیاء الكتب العربيه، ۱۳۷۶ق؛ شذرات الذهب: عبدالحی بن العماد (م. ۱۰۸۹ق.)، به كوشش الارنؤوط، بيروت، دار ابن كثير، ۱۴۰۶ق؛ معجم المؤلفين: عمر كخاله، بيروت، دار احیاء التراث العربی - مكتبة المثنى؛ معجم مطبوعات العربيه: يوسف البان سرکيس، قم، مكتبة النجفی، ۱۴۱۰ق؛ هدية العارفين: اسماعيل پاشا (م. ۱۳۳۹ق.)، بيروت، دار احیاء التراث العربی.

سید حامد علی زاده موسوی

إعلام العلماء الإعلام...: از منابع

تاریخ مکه، نوشته عبدالکریم قطبی (۹۶۱-۱۰۱۶ق.)

این کتاب با عنوان *إعلام العلماء الإعلام* *ببناء المسجد الحرام* در بردارنده آگاهی هایی از تاریخ کعبه و مسجد الحرام، تعمیرها و گسترش های آن دو و وضع مدارس، مکانها و مساجد مکه است. *اعلام العلماء* تلخیص و ذیل کتاب *الاعلام باعلام بیت الله الحرام* نوشته قطب الدین نهروالی، عموی عبدالکریم قطبی، است.

نویسنده کتاب، اکمل الدین عبدالکریم بن محب الدین نهروالی حنفی مکی مشهور به

(ص ۳۰۵)، خوردن نان و میوه در مساجد (ص ۳۲۹)، بیرون بردن سنگ و خاک از مساجد (ص ۳۴۰)، روشن کردن مسجد با روغن نجس (ص ۳۶۱)، ساختن مسجد در گورستان (ص ۳۵۶) و کوتاه کردن ناخن و مو در مسجد. (ص ۴۰۷)

◀ **چاپها:** ابوالوفاء مصطفی مراغی کتاب *اعلام المساجد* را با بهره گیری از چند نسخه خطی تصحیح کرده و مقدمه ای مختصر در شرح حال و آثار زرکشی نگاشته و در انتشارات احیاء تراث اسلامی قاهره به سال ۱۳۸۴ق. در ۴۴۷ صفحه با قطع وزیری به چاپ رسانده است. ابوالوفاء فهرست هایی از آیات، حدیثها، نامهای خاص و مکانها را همراه عکس هایی از حرم مکی و مدنی در پایان کتاب گنجانده است. تصحیح دیگر کتاب به دست ایمن صالح شعبان صورت پذیرفته است. او این کتاب را در انتشارات دار الکتب العلمیه لبنان به سال ۱۴۱۶ق. به چاپ رسانده است. وی تحقیق خود را بر پایه تحقیق اول سامان داده و علت انتشار دیگر بار آن را کمیابی چاپ و تحقیق اول دانسته است.^۱

◀ منابع

الاتقان: السیوطی (م. ۹۱۱ق.)، به كوشش سعید، لبنان، دار الفكر، ۱۴۱۶ق؛ الاعلام:

۱. اعلام المساجد، ص ۶، «مقدمه ایمن صالح شعبان».